

про невідривність людини від своїх коренів та кохання. Зрештою кожен читач для себе може виокремити найголовніше.

Художнє осмислення проблематики образу моря у творах Ірен Роздобудько потребує детальнішого висвітлення і становить **перспективну** літературознавчу проблему.

Література

1. Герасименко Н. Особливості творчої манери Ірен Роздобудько / Н. Герасименко // Роздобудько І. Переформулювання. – К. : Нора-Друк, 2007. – С. 231–238.
2. Капленко О. М. Наратив як модель світу : структурна побудова і проєкція на художній текст / О. М. Капленко // Слово і Час. – 2003. – № 11. – С. 10–16.
3. Капленко О. М. Наративний дискурс : сучасна інтерпретація / О. М. Капленко // Мова, культура, бізнес. – Вип. 2. – К. : Правові джерела, 2004. – С. 35–41.
4. Літературознавча енциклопедія : у 2-х томах / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – Т.2. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 624 с.
5. Роздобудько І. Він : ранковий прибиральник, Вона : шості двері : романи / І. Роздобудько. – Вид. 2. – К. : Нора-Друк, 2007. – 312 с.

Анотація

У статі розглядаються особливості зображення моря в романі Ірен Роздобудько "Він: ранковий прибиральник", співвідношення образу головного героя, наратора, автора, робиться спроба художнього осмислення проблематики морської прози у творі.

Ключові слова: мариністична література, марина, нарація, наратор.

Анотация

В статье рассматриваются особенности изображения моря в романе Ирен Роздобудько "Он: утренний уборщик", соотношение образа главного героя, наратора, автора, делается попытка художественного осмысления проблематики морской прозы в произведении.

Ключевые слова: маринистическая литература, марина, наррация, наратор.

Summary

The article describes peculiarities of sea depiction in the novel by Irene Rozdobydka "He: the morning cleaner", the correlation between the image of the protagonist, narrator, author, and makes an attempt to interpret the range of problems of marine prose in the composition.

Keywords: marine (seascape) literature, marine, narration, narrator.

УДК 821(092)(=161.2)–32 Левицький М.

Ліпницька І.М.,
кандидат філологічних наук,
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова

ЛІРО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ МАЛЮНОК МОРЯ В ОПОВІДАННІ МОДЕСТА ЛЕВИЦЬКОГО "ХРЕСТ І ПІВМІСЯЦЬ"

Анрі Ам'єль підкреслював: "Природа – це стан духу". Чи не найточніше ця сентенція стосується стихії моря, яка одночасно приваблює людину своєю

могутністю і таємничістю та лякає неупокореністю, спонтанністю, непередбачливістю. У символах мореплавання та моря з давніх-давен людство уособлювало шлях до того, що стоїть вище окремо взятої людини. Тому мариністична література займає у світовому мистецтві одне з провідних місць.

Мариністична тема в українській літературі має свою історію й тяглість, та особливо активізується в кінці XIX – початку XX ст., коли мистецтво слова освоює новітні артистичні вершини, трансформує в національну культуру класичні сюжети й образи, відзначається філософічністю, суб'єктивізмом, глибоким проникненням таємниці людського духу, психіки, чуттєво-емоційного світу особистості. Література цієї доби “апелює до риторики міфу як нереалізованої площини *sacrum* у культурній традиції” [2, 169], до “універсальних символів” (Н. Фрай), які означають культурну ідентичність своєї епохи, сприяють стремлінню до універсалізації художнього часу і простору.

Саме в цей час у національному мистецтві слова з'являється новітній тип героя – героя-Одіссея, котрий, переборюючи шторми внутрішніх борінь, сумнівів, вагань, шукає виходу до своєї Ітаки-України, осмислює сенс свого існування, прозріває у своєму баченні змісту буття. Таким чином, митці початку XX ст. прагнули синтезувати традиційний національний міф та європейську міфологію, торуючи непростий шлях до світового мистецтва.

Під поняттям “міф” розуміється спільне для всіх культур джерело архетипних мотивів та образів, а також у ширшому значенні – категорія мислення, яка прагне до всеохопної універсальності та космологічної цілісності, де частина відповідає цілому (і навпаки), час і простір тривають у циклічних самоповтореннях, уклад світу передається через унікододі опозиції (свій – чужий, живий – мертвий, сакральний – профанний, горішній – долішній і т.д.). Для мистецтва переходової доби кінця XIX – початку XX ст. характерним є процес імітації первісного міфу, при якому глибинну семантику міфологічного сюжету художнього твору утворюють мотиви-універсалії, що функціонують у міфологіях різних народів: Світовий потоп, Світове Яйце, інцестуальність та двійництво, учитель та учень, ініціаційна подорож тощо.

На жаль, літературний процес кінця XIX – початку XX ст. лише частково ставав об'єктом дослідження в руслі міфологічної критики, як-от: у працях М. Моклиці, Д. Наливайка, А. Нямцу, Я. Поліщука, О. Слоньовської, Б. Тихолоза та ін. Обходили своїм критичним оком науковці і мариністику цієї доби. Більшість досліджень стосуються аналізу поетичної символіки моря, причому висновки щодо її витоків базуються швидше на відфольклорній образності, хоча, як відомо, саме міфологічне мислення виробило й закріпило архетипні поняття, зокрема, подорожі. Воно сакралізувало їх і перетворило у важливий засіб осмислення життя й долі людини, відтворення влаштування всесвіту. Одним з таких понять є “шлях”. Це поняття характеризується вченими як найважливіша культурна міфологема, за допомогою якої відбувається осмислення людиною самої себе й людської історії в цілому.

Стаття присвячена дослідженню "святкового" ліро-епічного оповідання "Хрест і півмісяць" Модеста Левицького, специфіки трансформації відомого міфологічного мотиву (морської подорожі) та архетипу образу мандрівника (міфологічного Одиссея) в національний художній простір, а також аналізу особливостей творення мариністичного пейзажу, хронотопу та жанрового новаторства, висвітленню проблемного спектру твору, в якому письменник осмислює шлях людини до усвідомлення сенсу буття, причини людської невлаштованості, релігійної ворожнечі тощо.

В оповіданні письменник звернувся до надважливої теми людських взаємостосунків, котрі часто базуються на штучно спотворених уявленнях про добро і зло, честь і зраду, милосердя і ненависть. Проблеми розглядаються автором на загальнолюдському рівні, тому досліджуються у двох площинах: релігійній та міжнаціональній. Письменник аналізує морально-духовні проблеми в проекції зіставлення двох країн: Сербії другої половини XIX ст. і Російської імперії років реакції 1905–1907 рр. та зіставленні моральних якостей людей, котрі представляють релігійно опозиційні народи й одновірців "єдиної і неділимої".

Освоєння нової теми вимагало і нових форм її реалізації. В оповіданні М. Левицький продемонстрував оновлену техніку психологічного аналізу і поетики з актуальною тоді в національній літературі домінантою імпресіонізму. Автор оновив форму "святкового" оповідання, залишивши лише зовнішню атрибутику жанру: різдвяну часову прив'язаність подій, хронотоп (морська подорож героїв, участь і пригоди Яворенка в національно-визвольному русі сербів) та мотив чуда (виживання героя у ворожому оточенні). Письменник осучаснив архаїчну на початок XX ст. форму, вийшовши за чітко окреслені жанрові межі. В цьому оповіданні він поєднав жанр "святкового" оповідання та оповідання-спогаду, створюючи в такий спосіб "гібрид різних літературних форм" (І. Денисюк). Жанр оповідання-спогаду був показовим в еволюції форм малої епічної прози початку XX ст. Нова наративна форма уможлиблювала глибоке проникнення митця у внутрішній світ людини, замінивши сюжетну розповідь на своєрідний внутрішній портрет, а конфлікт героя – драмою переживань. Для такої форми оповідання характерна і особлива проблематика, яка виходить за межі соціальних конфліктів, переростаючи у морально-етичні та філософські. Модернізуючи таким чином форму, М. Левицький акцентував не стільки на суспільних відносинах, поведінці чи ставленні до інших, а на сфері морально-етичній, на внутрішньому конфлікті особистості. Отже, реальна дійсність у зовнішніх виявах моделюється автором через призму світосприйняття героїв. Досягає цього письменник не тільки конкретизацією почуттів, що виникають через сприйняття навколишнього, а й цілеспрямованим добром саме тих деталей пейзажу, портрета чи інтер'єру, які викликають увагу і переломлюються у свідомості героя. Така форма оповіді давала можливість розкрити внутрішній світ персонажа, відтворювати події з точки зору певного оповідача, через його вразливу душу, чуттєво-емоційні чинники та, інтимізуючи оповідь, передавати найтонші нюанси його мови. Оповідь від "я" створювала

особливу емоційну настроєвість твору, примушуючи читача співпереживати персонажам, а це, як відомо, надзвичайно важлива функція літератури.

Оповідання "Хрест і півмісяць" належить до так званої відкритої сюжетної структури. Письменник зобразив досить складні моменти життя людини, які не піддаються одновимірному тлумаченню, діалектично складні. Складною і цікавою є й архітектоніка цього твору. Оповідання складається з двох частин і побудоване у формі "історія в історії". Така композиція була зумовлена тенденціями автора до глибшого розкриття теми.

Твір М. Левицького був відгуком на події 1905 року, наступу реакції. Фабула оповідання доволі проста: герой згадує, як на Різдво, перебуваючи в далекій політеміграції, подорожував Середземним морем та випадково на палубі зустрів земляка, політичного емігранта-"народовольця" середини XIX ст., який розповів свою різдвяну пригоду, що трапилася з ним в Сербії. Обставини зустрічі земляків цікавлять автора лише як додатковий засіб розкриття внутрішнього світу героїв. На першому плані оповіді – внутрішні переживання персонажів, зміна почуттів, емоцій. Оповідання відкривається настроєвою мариною з точки зору суб'єктивного оповідача (крізь призму сприйняття молодого емігранта): *"В тій теплій південній країні сонце ясно світило з чистого неба, а гріло так, як у нас у Петрівку... Я сидів на лавочці, на кормі й дивився у безмежний простір моря; воно було спокійне; легенькі хвилі, мов срібною лускою на рибі, покрили весь той простір, скільки оком збагнеш"* [1, 100].

Цю майже іділічну картину порушує рух судна, що розрізає морську гладінь, перетворюючи воду на піну: *"А за парохом шуміла вода, двома смугами світло-зеленої піни розходилася в одну й другу сторону. Під ногами, ніби з-під землі, глухо гула машина парох одна"* [1, 100]. Таким чином, у мариністичній експозиції твору закладається контраст між спокійним існуванням та бурхливим життям. Саме в такому контексті розвивається фабула оповідання. Сюжет твору ускладнений присутністю ще одного оповідача, який розкриває першому історію свого життя. Наявність двох оповідачів створює стереоскопічне враження автентичності подій. Перший наратор знайомить читача з людиною, яка захопила його своїм життям. Про історію власного життя ніхто не розповість краще, ніж сам персонаж. Тому в композиційній структурі твору виступає оповідачем і випадковий супутник Яворенко. Отже, у цьому оповіданні М. Левицький застосовує "двоступеневу" нарацію. Домінантою є свідомість першого оповідача. Його мовна партія творить своєрідну рамку твору (перший ступінь нарації). Фабулу оповідання доносить до читача другий наратор із оповіддю другого ступеня.

В міфології мореплавання зводилося до рівня символу, бо води – як океанів, морів, так і річок – завжди вважалися непостійним, вередливим елементом земного життя, нерозривно пов'язаного з народженням і смертю. Більше того, вони несуть в собі пристрасть та ірраціональність, здатність змінити життя. Якщо тверда поверхня суші до деякої міри тотожна посередності, скромному і мізерному існуванню, заснованому на загальновідомих фактах і переконаннях, непохитність

яких усього лише ілюзія, то рішення залишити земну твердь, вийти на простір, мужньо вступити в сутичку з течіями і з відкритим морем – “пуститися в плавання”, уявлялося справжнім учинком, але не в буквальному, а в духовному сенсі. Мореплавець поставав втаємниченим героєм, людиною, котра, залишаючи позаду звичайне “життя”, прагнула до чогось більшого, ніж саме життя, до подолання духовної немочі і пристрастей. Логічною є концепція іншої, справжньої суші, яка ідентифікується з кінцевою метою “мореплавця”, з перемогою над морем, невід’ємною складовою епічного. Разом з тим, “берег” – це земля, спочатку невідома, недосяжна, яку в давній міфології і традиціях означали найрізноманітніші символи, серед яких досить часто зустрічається символ острова, – образ внутрішньої рішучості, спокою і самовладання людини, що успішно і благополучно “здопала хвилі” або бурхливі потоки і не стала їх жертвою. Саме таку морську внутрішню пізнавальну подорож-відкриття робить ліричний герой твору, який переборює власний песимізм, зневіру в зусилля борців-патріотів, вагання щодо мети життя. Він є одним із тих національних Одисей, котрі шукають свого шляху до вільної батьківщини, пройшовши через шторми гонінь, бурі репресій, штилі розчарувань. Як і міфологічний герой, він долає довгий шлях, втрачає друзів, та все ж залишається одержимим своєю вірою в Україну.

Відповідно до віянь часу оповідання має фрагментарну будову. Автор “вириває” лише один епізод з цієї “подорожі” – мандрівка емігранта-втікача Середземним морем. Випадкова зустріч двох українців-емігрантів, представників різних поколінь борців за визволення народу – молодшого (ліричного героя) і старшого (Яворенка) – переконує, що по світах ще багато поневіряється блудних синів України, котрі поки що шукають свого курсу до вітчизни.

У творі знайдемо багато спільного з Гомерівським епосом. Споріднює обох героїв – доля мандрівника, насильно відірваного від батьківщини. У випадку Одисея лиходієм, що зіграв у долі героя трагічну роль, є Посейдон, який покарав його за зухвалість, зарозумілість і марнославство, у випадку ліричного героя М. Левицького лиходієм виступає антиукраїнська система в його вітчизні, “заптії-жандарми”, що наповнили Україну, як женихи міфічну Ітаку, але карають тільки за любов до України.

В “Одисей” море – це не тільки символ долі людини, хвиль поневірвання її в жорстокому світі, символ часу, море – не тільки тло пригод Одисея, цей образ визначає характер і самої епопеї, і подальшої класичної літератури світу. Образ моря – центральний і в оповіданні “Хрест і півмісяць”. Море не тільки тло основних подій, а й символ віддаленості героя від батьківщини (йому протистоять символи землі-вітчизни – степи, садки, левади, хатки), символ його туги, індикатор настрою.

Мариністичний малюнок в оповіданні не самодостатній. Він постає перед читачем через сприйняття героя-оповідача. Образ моря поряд з образом Яворенка є одночасно смисло- та сюжетотворюючим компонентом твору, сягає поетико-символічного узагальнення стрижневих проблем оповідання, пов’язаних із політичною дискримінацією української інтелігенції з боку російського

самодержавства. Цей образ зумовлює часові рамки сюжету, містку, переконливу характеристику різних етапів життя героя. Таке сюжетно-композиційне вирішення свідчило про імпресіоністичні тенденції у прозі М. Левицького.

Морський пейзаж одночасно є і кодом розуміння сутності людського життя – випадкового супутника ліричного героя, під спокійною зовнішністю якого приховувався бурхливий, неспокійний характер людини, котра все своє життя віддала боротьбі. Одночасно художня деталь-рефрен “безмежний простір моря” підкреслює життєві простори, що ними пройшли й ще будуть іти герої твору, ті простори, які віддаляють героїв від батьківщини та наближають до розуміння сенсу буття. Адже море у світовій міфології – символ нескінченності пізнання.

Розкриттю емоційної схвильованості героя, перипетій його внутрішнього життя, окрім марини, сприяє ще й введення наснаженої емоційно аплікації із народної пісні “*Ой і не гаразд, запорожці, не гаразд вчинили. Степ широкий, край веселий та й занастили...*”. Козацька пісня виконує не лише настроєву функцію, а є одним із засобів архітектоніки твору. Таким чином, автор накладає на світовий міф національний міф про втрату українським народом своєї Ітаки-України.

Музична домінанта художнього світу митця відіграє досить помітну роль у типі художнього мислення, способів розгортання асоціативних рядів. Пісня як естетичний подразник збудила творчу уяву, дала поштовх паралелізму “історичне минуле України – авторська сучасність”. Пісня є тією композиційною ланкою, яка вмотивовує екскурси у минуле. Одночасно вона виконує роль емоційного стрижня, який єднає всі епізоди оповідання, настрої героїв, їх розмірковування над своєю долею, долею України та долею людства. Народна пісня про зруйнування Запорозької Січі – емоційно відповідна часам реакції після революції 1905–1907 рр. Автор не лише навював ностальгійний настрій пісні, а й ніби продовжував її, вводячи в твір образ-контраст борця-емігранта – нескореного Яворенка.

Поетика оповідання (зближення автора з ліричним героєм, емоційна піднесеність, філософське осягнення буття людини) наближається до ліричної прози, позначеної романтичним колоритом, що живиться одночасно й емоційним авторським словом, що виступає постійним корелятом ідейної спрямованості творів, і “словом” героя, що посилює психологізм прози. Ліризм відчутний і у “зчепленнях” контрастів-символів (море, сонце – холод, мороз; козаки, Тарас Бульба, гайдук – заптії-жандарми). Система контрастів утверджувала нову концепцію героя – сильної, вольової, нескореної особистості, здатної на виняткові вчинки в ім'я свободи і справедливості, гармонійно поєднуючої сили духу і краси. Такий тип особистості ґрунтується на утвердженні великих потенціальних сил народу й авторській художньо-антропологічній визначеності характеру. Таким чином, ліризм у цьому творі має підкреслено романтичний колорит, утверджений народною піснею та фольклорною образністю (зокрема, у відтворенні портретних деталей – обличчя “*нагадало Тараса Бульбу, як його малюють*”, “*високий він був і дужий, як дуб*” тощо, у дефініціюванні України як “*степу широкого, вишневих садків, левад, білих хаток*” і т.д.).

Про зближення естетики М. Левицького з поетикою імпресіонізму свідчить і специфіка використання кольору. Як і в імпресіоністів, у творі "Хрест і півмісяць" спостерігається колористична гра. Колір моря – найзагадковіший та найбільш привабливий колір спектра, часто розглядається як символ усього духовного. Незалежно від стану стихії, асоціюється зі стриманістю й налаштовує глядача на глибокі роздуми.

Особливо це стосується пейзажу, що вплітається у тканину оповідання "Хрест і півмісяць". На початку твору самотньому героєві море уподібнювалось "срібній лусці на рибі". Після знайомства з земляком – героєм сербського визвольного руху, коли відчуття самотності на чужині поступається новим відчуттям захоплення мужністю і солідарності з дисидентом-народником, фарби з холодних змінюються на теплі: *"Сонце вже ховалося за край морського простору; під його укісним червоним промінням срібна луска хвиль змінилась на щирозолоту, – сказав би: тхось розсипав по тому простору нові золоті червінці й дукасти. Тихо було; тепло, спокійно; здавалось, навіть машини пароходні торохтіли й гули вже не так гучно, ніби втомилась вже надвечір після цілоденної роботи, й море за пароходом вже не так шуміло, ніби вже збираючись на нічний спочинок"* [1, 104]. У фіналі оповідання герої говорять про недосконалість людського світу, і фарби знову змінюються: *золота луска морських хвиль "почала вже теміти й гаснути, бо сонце вже майже зовсім сховалося за обрій неба"* [1, 105]. Такий краєвид стає символом темних сторін людського ества, художнім кодом нетерпимості, ненависті і жорстокості. Пленерність малюнка тут цілком у дусі імпресіонізму. Колір відбиває загальну мінливість настроїв і вражень героя, стаючи засобом передачі складних психічних процесів у свідомості і самосвідомості, які в даному оповіданні виступають постійними структурними складовими характеру. Разом з тим колористика несе важливе ідейно-тематичне навантаження твору, відтворюючи процеси соціально значущих вчинків героїв.

Роздуми ліричного героя, навіяні колористичною Мариною, служать засобом розкриття його внутрішнього світу. Як завжди у М. Левицького, дисгармонії людського життя протиставляється гармонія й краса природи. Опис природи включається автором у слово першого наратора, оскільки герой відчужений буденністю життя від природи, доторкується до неї епізодично, у хвилини прозріння. Мифологема моря розкриває переживання обох нараторів. Отже, письменник будує оповідання за "принципом настроєво-чуттєво-емоційного моделювання світу" [3, 298]. Категорія "переживання" в цьому випадку стає однією з характеристик імпресіоністичного стилю митця, а разом з тим дає підстави пов'язати останній з літературним екзистенціалізмом. Адже гуманістично-екзистенційна проблематика – основа генетичного коду української філософської культури, а екзистенційно-особистісна поліфонічність світобачення – провідна у структурі української духовності. Екзистенційна домінанта проблематики характерна більшості творів українських митців рубежу XIX–XX ст.